

Lietuvos meno kūrėjų asociacija

Laiškai iš užmaršties zonos

2012-11-16

ŽURNALAS: LITERATŪRA IR MENAS

TEMA: Atminti

AUTORIUS: Mindaugas Kvietkauskas

DATA: 2012-11

Laiškai iš užmaršties zonos

Mindaugas Kvietkauskas

Kaip atsitinka, kad literatūros istorijoje įdomią asmenybę pridengia užmaršties šešėlis, nepaisant kūrybos vertės, žmogaus savitumo? Kas tai nulemia – sudėtingesnė, nei kitų, likimo pynė, nepritapimas prie literatūrinės atmosferos, gyvenimą traiškęsi politinė galia, įgimtas kuklumas, nuošalumas, didesnis asmeninės distancijos poreikis? Nenoras daryti kompromisų, kuriuos kiti laiko kone savaimė suprantamais? O gal kartais net kilmė, neįprasta pavardė? Tačiau kai pavyksta šešėlių pradengti, tokios nuošalės figūros dažnai pasirodo sukaupusios ir suslėpusios savyje daugiau, nei galima iš pradžių tikėtis.

Tokios mintys lydėjo dalyvaujant literatūriniame atminimo vakare, kuris šiame spalio 18 d. surengtas Maskvoje, Jurgio Baltrušaičio namuose. Vakaras buvo skirtas lietuvių poezijos vertėjui į rusų kalbą, poetui Lazariui Šereševskiui (1926–2008), kurio lituanistinis archyvas perduodamas Lietuvių literatūros ir tautosakos institutui. Padovanoti šį archyvą nusprendė poeto našlė, taip pat poetė ir literatūrologė Margarita Nogteva. Didžiąją dalį vyro rankraščių jau atidavusi Rusijos valstybiniam literatūros ir meno archyvui Maskvoje, niekieno iš šalies neparaginta, ji ėmė ieškoti kontaktų Vilniuje, kad lituanistinė palikimo dalis atkeliautų į Lietuvą. Svarbiausia – lietuvių poetų septintajame-devintajame dešimtmetyje rašyti laiškai, jų publikacijos Rusijos spaudoje, knygos su autografais. Asmeniniu M. Nogtevos tarpininku tapo veiklus lietuvių kultūros bičiulis, maskviškis kino režisierius Jevgenijus Cymbalas. Ne šiaip sau pagalbininkas – buvęs artimas Andrejaus Tarkovskio ir Eldaro Riazanovo kolega „Mosfilme“, žymiųjų filmų „Stalkeris“ ir „Tarnybinis romanas“ režisieriaus asistentas, dabar – vienas pagrindinių A. Tarkovskio ir E. Riazanovo kūrybos tyrėjų, dokumentinių filmų apie juos autorius. Ir dar – ką tik pabaigęs kurti išsamų dokumentinį filmą apie Jurgį Baltrušaitį, kurio intriguojanti premjera laukia šių metų pabaigoje (tikėkimės, ji įvyks ir Vilniuje). Štai tokio įdomaus „stalkerio“ pasirodymas praėjusią vasarą Lietuvių literatūros ir tautosakos institute su žinia, kad Maskvoje L. Šereševskio našlė ieško, kam perduoti lietuvių poetų laiškus ir kitą įdomią medžiagą,

nulėmė gražų vakarą J. Baltrušaičio namuose ir šių eilučių autoriaus kelionę į Maskvą instituto vardu priimti dovanojamo archyvo.

Vakaro metu į publiką iš portreto žvelgė šviesaus, harmoningo, intelektualaus žmogaus akys – bent man iki tol dar niekada, jokioje nuotraukoje nematytos. Tiesą sakant, iki Jevgenijaus Cymbalo vizito niekad nebuvau girdėjęs ir L. Šereševskio pavardės – nors lietuvių poetų vertimų bibliografijose ji pasitaiko neretai. Vakara vedė Lietuvos kultūros atašė Faustas Latėnas ir J. Cymbalas kalbėjo apie keistos užmaršties apsupimą asmenybę, buvo demonstruojami videofilmo apie L. Šereševskį fragmentai, skambėjo Maskvos J. Baltrušaičio mokyklos auklėtinių atliekamos lietuviškos dainos, A. Skriabino preliudai. L. Šereševskio bičiuliai aktoriai (tai buvo ir teatro žmogus) skaitė jo eiles – tiksliai klasikinė forma, darni minties ir poetinės raiškos architektūra, Biblijos kontekstai, visa persmelkianti ironija bei autoironija, būties ir kalbos paradoksai, spogstamieji metaforų užtaisai griežtose strofose. Gal ir nieko ypač originalaus, palyginti su rusų sidabro amžiaus lyrika, bet, kaip savo esė rašo vidurinėsios kartos rusų poetas Germanas Gecevičius, nerasime L. Šereševskio eilėse nei nuvalkiotų didžiosios tradicijos topų, nei banalybių, nei poetinio plepėjimo, nei minties skurdumo. Jos tikslingos, konkrečios ir aštrios, tartum būtų nuolat kylama vertikale – ne abstrakčia, o gyvenimiškai išbandyta, fiziškai patirta. Tartum kiltume iš gilios anglies šachtos į kažkur aukštai, neaiškiai mirksinčią, abejotiną šviesą.

Šachtos paminėjimas – neatsitiktinis. L. Šereševskis buvo J. Stalino represijų auka, Sibiro tremtinys, praleidęs Butyrkų kalėjime, Intos apylinkių šachtose bei lageriuose aštuonerius savo jaunystės metus. Tose pačiose vietose, kur buvo atsidūrę tiek šviesių Lietuvos asmenybių – monsinjoras Kazimieras Vasiliauskas, tėvas Stanislovas, filosofas Levas Karsavinas, poetas Leonardas Matuzevičius ir daugelis kitų. L. Šereševskio kelias į tremtį dar kartą atskleidžia žvėrišką stalinizmo sistemą, kurios pagrindinis tikslas, anot lenkų poeto Aleksandro Wato, buvo persekioti ir užmušti vidinį žmogų. Dar 1938-aisiais, per didžiųjų N. Ježovo valymų bangą, Kijeve buvo suimtas ir sušaudytas būsimojo poeto tėvas Benjaminas Šereševskis, inžinierius, iš Naugarduko kilęs litvakas. Buvo apkaltintas protu nesuvokiamu dalyku – šnipinėjimu fašistinei Japonijai (o iš tiesų – apskūstas kaimyno, kurį patį buvo suėmusi NKVD). Sušaudyto „liaudies prieš“ sūnus buvo pašalintas iš mokyklos. 1940-aisiais, karui prasidėjus ir naciams įsiveržus į Ukrainą, kartu su motina po įvairių klajonių Lazaris atsidūrė tuometiniame Gorkyje (Nižnij Novgorode), vėl pradėjo mokytis, bet 1943 m., sulaukęs septyniolikos, gavo karinio komisariato šaukimą – į frontą. Po karinių mokymų fronte praleido šešis mėnesius, tris iš jų – pirmojoje ugnies linijoje, buvo sunkiai sužeistas, operuotas be narkozės (gydytojai menkam eiliniui gailėjo chloroformo). Dar tebesveikstantį ant narų ėmė keistai kalbinti, klausinėti naujas bičiulis – iš tiesų fronte veikusios stalinistinės kontržvalgybos SMERŠ (smert' špionam – mirtis šnipams) agentas. Netrukus pradingo L. Šereševskio nuo pašalinių akių slapstytas eilėraščių sąsiuvinėlis. Kai pulke staiga pasirodė SMERŠ'o majoras, atvažiavęs net iš Maskvos, dėl savo galvos drebėjo pats pulkininkas. O pasirodė, kad atvažiavo suimti paprasto, sužeisto aštuoniolikmečio kareivėlio – dėl pilko eilėraščių sąsiuvinio, kuriame buvo aprašyti karo žiaurumai. „Liaudies prieš sūnus“ buvo apkaltintas varinėjęs antitarybinius pokalbius, šmeižęs juose draugą Staliną, jautęs pagiežą tarybų valdžiai už savo tėvo areštą, o blogiausia – rašinėjęs kenksmingus nusivylėliškus eilėraščius.

Toliau – Maskvos Butyrkų kalėjimas (dvidešimt penki kaliniai vienoje mažoje kameroje), teismas be prokuroro ir advokato, kelionė etapais į lagerius, galiausiai atsiduriant priešpoliarėje, prie Intos. Ilgiausiai, 1947–1949 m., L. Šereševskiui teko

išbūti Abezės lageryje, kurio kalinių kolonos statė geležinkelį Obės žiočių link. Ten pat 1950 m. bus ištremtas ir po dvejų metų mirs filosofas Levas Karsavinas (regis, jiems neteko susitikti). Lageriuose L. Šereševskiui, be abejonės, teko susidurti su lietuvių tremtiniais, išgirsti jų kalbą, kurią dar šiek tiek atsimindavęs jo tėvas, gimęs Naugarduke. 1947-aisiais Abezėje atsidūrė nemažas būrys žinomų rusų rašytojų, menininkų ir teatralų (tarp jų – Anos Achmatovos vyras, meno kritikas Nikolajus Puninas). Jiems pavyko gauti leidimą sukurti katorgininkų teatrą, sušvelninus fizinio darbo režimą. L. Šereševskis netrukus tapo šio teatro literatūrinės dalies vedėju, scenarijų autoriumi, o mintyse toliau kūrė eilėraščius (tik išsimindavo, bet dabar jau neužrašinėdavo). Bendrą darbą lagerio teatre kartu su rusų kultūros elito tremtiniais jis vėliau pavadino savuju literatūros institutu. Po trejų metų teatras ir jo trupė gavo kur kas geresnes sąlygas – buvo perkeltas į seną Rusijos tremtinių miestą prie Obės – Salechardą, kur savo tremties metus pabaigė ir L. Šereševskis.

Po Stalino mirties 1953-aisiais jis sugrįžo į Gorkį, baigė filologijos studijas šio miesto universitete, buvo reabilituotas, pradėjo spausdinti eilėraščius. 1958-aisiais Gorkyje išėjo pirmąją poezijos knygą, buvo priimtas į Rašytojų sąjungos skyrių. Vis dėlto greitai paaiškėjo, kad jo kūrybai platesnis kelias neatsivers – buvusio zeko nepakankamai ideologiškus eilėraščius žurnalai spausdino labai atsargiai ir nenoriai, su daugybe taisymų ir kupiūrų, kurių L. Šereševskis paprastai nepriimdavo, tad publikacijos išeidavo nedidelės, drungnos. Jo paties žodžiais, netrukus pasidarė aišku, kad mažąją zoną jam tiesiog pakeitė didžioji zona. „Nepatikimo rašytojo“ etiketė jam lipo dėl pratrūkstančio nonkonformizmo, principingo elgesio. Turbūt prisidėjo ir sovietinis antisemitizmas. 1969-aisiais Gorkyje poetas atsisakė dalyvauti Rašytojų sąjungos susirinkime, skirtame viešai pasmerkti Aleksandrą Solženicyną. Padariniai buvo žiaurūs: per daugiau nei dvidešimt metų, iki pat 1991-ųjų, nebuvo išspausdinta nė viena L. Šereševskio poezijos knyga. Galimybė publikuoti jam sumažėjo iki poezijos vertimų. Vertė iš anglų ir vokiečių kalbų, o jo vertimai garsėjo dėl filologinio tikslumo ir poetinio jautrumo (tarkim, klasikiniiais laikomi jo atlikti rusiški R. Kiplingo baladžių vertimai). Nors 1971-aisiais poetas su žmona Margarita ištrūko iš Gorkio ir apsigyveno pamaskvėje, abu toliau liko nespausdinamais poetais. Kaip ir lagerio metais, L. Šereševskis daugiausia kūrė eilėraščius tik mintyse, neužrašinėdamas. Štai iš tokių tekstų – mintikalčių (G. Orwello sąvoka) 1991 m. po ilgos tylos išėjo unikalus poeto rinkinys „Dvi zonos“, kurį sudaro visą gyvenimą, nuo pat Butyrkų kalėjimo, mintyse sukurti, atmintyje išnešioti ir niekur neskelbti eilėraščiai. Tačiau šitie deginantys, tikri ir kietai sukalti vidiniai tekstai pasirodė kaip tik tuo metu, kai Rusijoje vyko pats sovietų režimo žlugimas, Maskvos pučas ir politinis chaosas, tad ir vėl liko nuošalėje, pastebėti tik labai nedaugelio. „Aš buvau tasai pašalinis, / kuriems įėjimas draudžiamas“, – su karčia ironija apie savo kaip poeto likimą rašė L. Šereševskis eilėraštyje „Pašalinis“.

Septintajame dešimtmetyje, padedant žymiam rusų poetui ir vertėjui, profesoriui Levui Ozerovui, L. Šereševskis gavo užsakymą išversti anuomet, po Lenino premijos, į šlovės viršūnę iškilusio Eduardo Mieželaičio eilių. Su lietuvių poetu jau buvo susipažinęs šiam lankantis Gorkyje. E. Mieželaitis atkreipė palankų dėmesį į vertimų kalbinę meistrystę ir subtilumą, prasidėjo jo susirašinėjimas su L. Šereševskiu. 1975-aisiais kartu su rusų poetų grupe L. Šereševskis kaip vertėjas buvo pakviestas į Poezijos pavasarį, apsilankė pas E. Mieželaitį ir ėmė tartis dėl atskiro rinkinio vertimo. Lietuvių poetas patikėjo jam naują savo knygą – 1976-aisiais išėjusią „Pantomimą“. Nepaisant labai aukštos E. Mieželaičio nuomonės apie vertėjo meistrystę, pagaliai į ratus buvo kaišiojami: L.

Šereševskio pavardė reiškė kliūtis ir vilkinimą, tad galiausiai rusiškas rinkinys Maskvoje pasirodė tik 1980 m., išėmus didelį pluoštą eilėraščių. Cenzūra nepraleido net Lenino premijos laureato eilių, jeigu jos verstos buvusio zeko! Anuomet išcenzūruotus E. Mieželaičio vertimus L. Šereševskis jau perestroikos metais įteikė savaitraščiui „Literaturnaja gazeta“, bet vis tiek trys iš jų nebuvo praleisti. Pagaliau jie paskelbti tik 2005-aisiais. Kokią dviprasmišką situaciją šio vertėjo, pageidaujamo dėl profesionalumo, pavardė kartais sukeldavo lietuvių poetams, liudija Vinco Giedros laišakai. 1981 m. pateikęs savo rinkinį leidyklai „Sovetskij pisatel“ ir nurodęs, kad pageidautų L. Šereševskio, laiške jo nuoširdžiai prašė išversti knygos visumą. Tačiau 1984-aisiais V. Giedra su dideliais atsiprašinėjimais kreipiasi į vertėją, kad šis sutiktų atsakyti įpusėto darbo. Mat atėjęs laiškas iš leidyklos vyriausiojo redaktoriaus: knyga pateks į leidybos planus tik tada, jeigu vertėjas bus jaunesnės kartos ir gražiai užsirekomendavęs. Potekstė aiški – be politinio šleifo.

Lietuvių poetų laišakai L. Šereševskiui, kurių M. Nogteva perdavė daugiau negu septyniasdešimt, yra labai įdomus lietuvių poezijos vertimų Sovietų Sąjungoje, tų vertimų politikos, cenzūros veiklos ir poetų žmogiškojo bei profesinio solidarumo dokumentas. Reikia pabrėžti, kad žymiausi korespondentai – E. Mieželaitis ir Just. Marcinkevičius, kurio eiles L. Šereševskis vertė devintojo dešimtmečio pradžioje (rusiškas rinkinys išėjo 1982-aisiais), – nesišalino bendradarbiavimo ir draugiškų ryšių su šiuo žymėtu vertėju. Laiškuose šiltai rašoma apie asmeninius susitikimus Maskvoje ir Vilniuje, tariamasi, kaip apeiti kliūtis, dėkojama už puikius vertimus, Just. Marcinkevičius pabrėžia, kad juos būtina įtrauks į savo Maskvoje leidžiamą dvitomę rinktinę (1985). Įdomi informacijos kasykla – L. Šereševskio susirašinėjimas su žinomu vidurinėsios kartos lietuvių poezijos vertėju Georgijumi Jefremovu. Iš laiškų galima sužinoti, pavyzdžiui, apie Marcelijaus Martinaičio rusiškų vertimų cenzūravimą (iš sudaryto rinkinio išmetama aštuoniolika eilėraščių) arba apie Sigito Gedos neigiamą požiūrį į jo tekstų paviršutiniškus rusiškus vertimus.

Sunkaus likimo poeto, tremtinio, litvakų palikuonio, lietuvių kūrėjų bičiulio laišakai M. Nogtevos ir J. Cymbalo dėka parkeliavo į Vilnių. Tai teikia viltį: atsiradus naujiems stalkeriams, galime įveikti tam tikras užmaršties zonas.